

Bydgoszcz, 2020.08.25.

Prof. dr hab. Urszula Ostrowska
Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

RECENZJA

rozprawy doktorskiej MGR ELŻBIETY KALBARCZYK
pt. ***POCZUCIE ODPOWIEDZIALNOŚCI ZAWODOWEJ PILOTÓW WOJSKOWYCH
A ICH WARTOŚCI ŻYCIOWE I ZAWODOWE***

Promotor: PROF. DR HAB. RYSZARD BERA

Promotor pomocniczy: DR KATARZYNA NOWOSAD
UNIWERSYTET MARIII CURIE-SKŁODOWSKIEJ W LUBLINIE
WYDZIAŁ PEDAGOGIKI I PSYCHOLOGII

LUBLIN 2020 rok, ogółem 225 stron wydruku komputerowego

UWAGI WSTĘPNE

Przedmiotem przedłożonej do recenzji – na podstawie Uchwały Rady Naukowej Instytutu Pedagogiki Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie - rozprawy doktorskiej mgr Elżbiety Kalbarczyk jest poczucie odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych z perspektywy/w aspekcie ich świata wartości życiowych i wartości zawodowych.

Ów przedmiot stanowi z wielu względów niezwykle ważne zadanie i ogromne wyzwanie, zważywszy zwłaszcza iż stanowiąca jeden z głównych problemów refleksji etycznej odpowiedzialność jest tym pojęciem, o którego sens od lat toczą się spory filozoficzne (np. Zawadzki 1984) i takim terminem, który bywa pomijany w niektórych źródłach encyklopedycznych (np. w *Encyklopedii pedagogicznej XXI wieku* pod red. T.

Pilcha), a niedawno minionemu poprzedniemu stuleciu przypisano miano „*wieku nieodpowiedzialności*” (J. Koziński 1995).

Wiadomo wszakże, iż przypisywana człowiekowi odpowiedzialność jako atrybut, przejawia się w sposób proceduralny, z jednej strony eksterioryzując się – w przebiegu oraz wynikających z niego konsekwencjach postępowania osoby, z drugiej natomiast strony zarazem subiektywnie – w wewnętrznym specyficznym poczuciu odpowiedzialności podmiotu, stanowiąc w istocie swego rodzaju przeciwieństwo wszelkiej niefrasobliwości, nierzetelności, niesolidności, niekonsekwencji, lekkomyślności, nierozważności czy też bagatelizowania swoich powinności oraz nieprzywiązywania wagi do własnego zachowania i postępowania.

Właśnie owo poczucie odpowiedzialności Doktorantka uczyniła kluczowym problemem swojej rozprawy, sytuując je w kontekście świata wartości życiowych i wartości zawodowych badanych pilotów wojskowych. Takie podejście jest ze wszelkich miar uzasadnione, jako że w istocie swego rodzaju prawdziwa odpowiedzialność stanowiąc imperatyw osobowego charakteru człowieka ma swoje wyraźne usytuowanie aksjologiczne oraz antroposferyczne odniesienie. Niemniej chociaż odpowiedzialność nie występuje w antroposferze jako wartość sama w sobie/wyzolowana, lecz w sposób kwalitatywny współwystępuje z innymi wartościami stanowiąc ich szczególną ewaluację, to jednak można rzecz jasną rozpatrywać ją także jako odmienną od innych, samodzielną wartość moralną.

Zawarta w rozprawie problematyka dotycząca poczucia odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych z perspektywy/w aspekcie ich świata wartości życiowych i wartości zawodowych ma interdyscyplinarny wymiar, sytuując się w kręgu zainteresowań reprezentantów różnych dyscyplin naukowych, takich zwłaszcza jak pedagogika pracy, aksjologia pedagogiczna oraz pedagogika wojskowa a także pedagogika szkoły wyższej (wyniki badań mogą być wykorzystane w doskonaleniu procesu kształcenia pilotów wojskowych w Lotniczej Akademii Wojskowej w Dęblinie). Doktorantka podejmująca w recenzowanej dysertacji tę problematykę, nieczęsto będącą przedmiotem eksploracji, odważnie wychodzi naprzeciw owemu zadaniu i wyzwaniu, ewidentnie wpisując się w ważny obszar rozważań i badań, wypełniając istniejącą lukę na ten temat w refleksji pedagogicznej.

Słowa wielkiego uznania należą się Promotorowi dysertacji doktorskiej. Trud mistrzowskiego prowadzenia podopiecznej przez wybitnego znawcę tej problematyki - Pana Profesora dr hab. Ryszarda Berę - znajduje swój wyraz w sfinalizowaniu pracy stanowiącej cenny wkład w rozwój wiedzy na ten temat i znacząco ją wzbogacającą.

OCENA FORMALNA I MERYTORYCZNA

Struktura pracy jest uzasadniona względami merytorycznymi stawianymi rozprawom doktorskim i teoretyczno-empirycznym charakterem pracy. Dysertacja zawiera wstęp, dwa rozdziały teoretyczne, jeden rozdział metodologiczny, trzy rozdziały empiryczne oraz podsumowanie, bibliografię, spis dokumentów, tabel, wykresów i rysunków a także aneks.

Wstęp pracy (s. 5-10) zawiera informacje o podstawowych elementach strukturalnych, nawiązuje do założeń teoretycznych rozprawy, określa przedmiot badań, główny cel pracy i problem badawczy oraz syntezę zawartości poszczególnych rozdziałów. We wstępie znajduje się przekonujące uzasadnienie wyboru tematu. Wśród uzasadnień autorka wyeksponowała aksjologiczny wymiar pracy pilota wojskowego oraz wielopłaszczyznową istotę jego odpowiedzialności moralnej, prawnej i służbowej.

Podstawą teoretyczną prowadzonych rozważań w pierwszej części (Rozdział pierwszy: *Istota odpowiedzialności w pracy zawodowej*, s. 11- 46) uczyniła autorka dotychczasowe rezultaty badań z zakresu poczucia odpowiedzialności pilotów wojskowych, w tym zwłaszcza swojego mentora Profesora Ryszarda Bery oraz takich badaczy jak Kattenbach, Wierzejska, Ślusarski. Ponadto podążała tropem różnych koncepcji odpowiedzialności na gruncie filozoficznym, psychologicznym i pedagogicznym, słusznie eksponując w nich koncepcję Romana Ingardena, który ewidentnie wskazywał na ścisłą zależność odpowiedzialności i wartości, pisząc w „*Książeczce o człowieku*” na ten temat następująco: „*Gdyby nie istniały żadne wartości pozytywne i negatywne oraz zachodzące między nimi związki bytowe i związki określenia, wtedy w ogóle nie mogłaby istnieć żadna prawdziwa odpowiedzialność, a także żadne spełnienie postawionych przez nią wymagań*” (1997, s. 99).

W części drugiej rozważań teoretycznych (Rozdział drugi: *Wartości życiowe i zawodowe*, s. 47 – 86) uwaga skoncentrowana została na kwestiach aksjologicznych. Poświęcono tu najwięcej miejsca koncepcji wartości S. H. Schwartza, łączącej w sobie wiedzę z obszarów filozofii, psychologii i socjologii, czyniąc ową koncepcję główną zmienną wyjaśniającą poczucie odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych. Zintegrowanie tych dwóch perspektyw zawartych w części pierwszej i drugiej rozważań teoretycznych daje mocne filozoficzno- pedagogiczne podstawy dla przeprowadzonych przez Doktorantkę badań własnych o charakterze teoretycznym i empirycznym.

Podsumowując tę część rozprawy pragnę podkreślić, że mgr Elżbieta Kalbarczyk wykazała się umiejętnością analizy i syntezy literatury oraz wiedzą z zakresu podejmowanych zagadnień.

Rozdział trzeci pracy (*Metodologiczne podstawy badań własnych*, s. 87-100) ma charakter metodologiczny. Zawiera on przedmiot i cele badań, problemy badawcze i hipotezy robocze, metodę i techniki oraz narzędzia badawcze, teren i organizację badań oraz charakterystykę badanych osób. Przyjmując jako przedmiot badań poczucie odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych rozpatrywane w kontekście cenionych przez nich wartości życiowych i wartości zawodowych Doktorantka uczyniła głównym celem badań określenie zależności między poczuciem odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych a cenionymi przez nich wartościami życiowymi i wartościami zawodowymi oraz znaczeniem pracy w życiu badanych i wartościami z wykonywaną pracą. Z owego celu głównego wyprowadziła cztery cele szczegółowe, dotyczące diagnozy poczucia odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych (1); określenia cenionych przez nich wartości życiowych i wartości zawodowych (2); zweryfikowania zależności między poczuciem odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych a ich wartościami życiowymi i wartościami zawodowymi (3) oraz sformułowanie wniosków do działalności szkoleniowo-wychowawczej (4).

Z przedmiotu badań wyprowadzono główny problem badawczy w postaci pytania o charakter zależności między poczuciem odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych a cenionymi przez nich wartościami życiowymi i wartościami zawodowymi (pomijam tu frazę w postaci rozstrzygnięcia czy..., ponieważ temat dysertacji zawiera istnienie owej zależności). Główny problem badawczy doprecyzowany został w postaci trzech problemów szczegółowych oraz dodatkowo siedmioma kolejnymi pytaniami szczegółowymi ukierunkowującymi przedsięwzięcia dotyczące ich rozwiązania (s. 88). Odpowiednio do postawionych problemów sformułowano hipotezy robocze oraz wskazano zmienne i wskaźniki ilustrując graficznie model analizowanych zależności między zmiennymi (Rysunek 9, s. 91).

Do realizacji wytyczonych celów autorka obrała strategię badań ilościowych wykorzystując metodę sondażu diagnostycznego oraz technikę ankiety, w tym zamieszczone w aneksie takie techniki i narzędzia badawcze, jak opracowany przez Profesora Ryszarda Berę i nieznacznie zmodyfikowany na użytek badań własnych Doktorantki **Kwestionariusz Poczucia Odpowiedzialności (KPOZ)**, służący do pomiaru preferencji wartości **Portretowy Kwestionariusz Wartości (PVQ-R2)**, stosowaną w badaniach CBOS **Skalę do Badania**

Znaczenia Pracy (SdBZP) oraz opracowaną przez Benona Bromberka Skalę Wartości Związanych z Pracą (SWZzP).

Ponadto przedstawione zostały zastosowane techniki analiz statystycznych, stanowiące podstawą rozwiązywania problemów badawczych i weryfikacji przyjętych hipotez roboczych. Obliczenia wykonano za pomocą statystycznego pakietu SPSS (Statistical Package for Social Sciences) oraz Statistica.

Zastosowany dobór technik i narzędzi badawczych świadczy o dojrzałości badawczej mgr Elżbiety Kalbarczyk, zapewnia obiektywność i rzetelność badań. To wielostronne, bogate teoretycznie podejście do rozwiązywanych problemów stało się podstawą do zastosowania triangulacji badań: triangulację danych, triangulację teoretyczną oraz metodologiczną *summa summarum* ukazując rzetelne wielostronne podejście do prowadzonych badań empirycznych.

W sposób konstruktywny został opisany teren badań - Lotnicza Akademia Wojskowa (LAW) w Dęblinie. Charakterystykę badanej grupy zaprezentowano bardzo dokładnie sytuując uzyskane dane w siedmiu tabelach i na dwóch wykresach. Badaniami objęto 200 pilotów wojskowych, ostatecznie kwalifikując do analiz 179 poprawnie wypełnionych kwestionariuszy. W sposób niezwykle dokładny zostały przedstawione metody analizy danych - świadczą one o wnikliwym podejściu autorki dysertacji do prowadzonych analiz wyników badań empirycznych.

Część metodologiczna pracy ukazująca procedurę badawczą zasługuje na duże uznanie. Świadczy o rzetelnym, profesjonalnym podejściu Doktorantki do badań.

Składająca się z trzech rozdziałów część empiryczna pracy zawiera prezentację i interpretację wyników badań empirycznych. I tak w rozdziale czwartym (*Poczucie odpowiedzialności zawodowej badanych pilotów wojskowych*, s. 101-134) zanalizowano poziom poczucia odpowiedzialności badanych a także scharakteryzowano jej komponenty oraz opisano sposoby rozumienia przez nich odpowiedzialności zawodowej, ponadto zidentyfikowano jej źródła i znaczenie cech charakteryzujących odpowiedzialnego pilota wojskowego. Stanowiło to podstawę ustalenia stopnia zinternalizowania owych cech przez badanych oraz określenia funkcji odpowiedzialności w środowisku zawodowym. Zanalizowano przedmiot odpowiedzialności respondentów oraz gotowość ponoszenia przez nich odpowiedzialności w różnych sytuacjach służbowych. Analizowane w tym rozdziale wyniki badań zaprezentowano na 15 wykresach i w 7 tabelach.

W kolejnym zamieszczonym w części empirycznej rozdziale piątym (*Wartości życiowe i zawodowe badanych pilotów wojskowych*, s. 135- 175) zdiagnozowano system wartości życiowych i wartości zawodowych respondentów oraz przedstawiono hierarchię tych

wartości, kreśląc na tej podstawie swoisty portret aksjologiczny badanych pilotów. Zamieszczone w tym rozdziale analizowane wyniki badań zaprezentowano na 35 wykresach i w 7 tabelach.

Ostatni rozdział rozprawy – szósty (*Zależność między badanymi zmiennymi – weryfikacja hipotez*, s. 177 – 210) zawiera 24 tabele prezentujące analizowane zależności między badanymi zmiennymi. Rozważania skoncentrowano wokół kwestii poczucia odpowiedzialności zawodowej pilotów w kontekście preferowanych przez nich wartości życiowych i kolejno między znaczeniami nadawanym przez respondentów wykonywanej pracy w aspekcie oraz ich wartości życiowych.

Końcowym etapem części empirycznej są zawarte w podsumowaniu (s. 211-220) konstruktywne wnioski oraz syntetyczna interpretacja wyników. Na bazie sformułowanych wniosków z przeprowadzonych badań autorka wskazuje na wyłaniające się w tym obszarze problemowym ważne kwestie oczekujące na eksplorację inspirująco skłaniając ku dalszym przedsięwzięciom z tego zakresu.

Dysertację zamyka spis bibliografii (s. 221-235), wykaz dokumentów, spis tabel (ogółem 45) i spis wykresów (ogółem 51) oraz spis rycin (ogółem 9). Całość wieńczy aneks zawierający wykorzystane w badaniach narzędzia badawcze.

Zaproponowany sposób realizacji tego wielowątkowego projektu niezwykle ważnej pedagogicznie problematyki wytycza właściwy kierunek dla dalszego jej zgłębienia i odkrywania pól problemowych, toteż należy uznać, że praca wytycza długofalowy potencjał badawczy podjętej problematyki.

UWAGI KOŃCZOWE I KONKLUZJA

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska koncentrująca uwagę na kwestiach poczucia odpowiedzialności zawodowej pilotów wojskowych z perspektywy/w aspekcie ich wartości życiowych i wartości zawodowych z wielu względów jest fascynującą lekturą.

Przed wyartykułowaniem konkluzji pragnę wyrazić serdeczne podziękowanie za powierzenie mi zaszczytnej roli funkcji recenzenta dysertacji, której problematyka jest mi bardzo bliska nie tylko ze względów naukowych, lecz także z racji tradycji rodzinnych /przepraszam za ten wątek osobisty/. Otóż w bieżącym roku mija 80 rocznica bitwy o Anglię, największej bitwy powietrznej drugiej wojny światowej, w której polscy piloci zapisali się w piękne karty historii (finalizowałam recenzję 15 września, w dniu stanowiącym datę

przełomową w tej bitwie). Właśnie w tej bitwie brał udział młodszy brat mojego ojca, zapisujący się w mojej pamięci przede wszystkim w wymiarze heroicznym.

Z badań Doktorantki wynika, że w kwestii wartości życiowych piloci wojskowi – choć szybują wysoko w obłokach, to jednak są ewidentnie zorientowani na wartości prorodzinne twarzo stąpają także po ziemi będącym królestwem świata ludzi. Można zatem rzec, że w sferze wartości życiowych przeżycia sprowadzają badanych pilotów z niemal bezkresnych przestworzy na ziemię – na owo *regnum homini* – królestwo człowieka, co metaforycznie rzecz ujmując oznacza że nie Ikar czy wysokich pułapów orzeł lotnictwa wojskowego ucieleśnia istotę ich świata przeżywanego, ale czerpiący siłę z kontaktu z matką Ziemią Anteusz syn Posejdona i Gai.

Pytania o kwestie etyczne zawsze mają wymiar wielkiej wagi, niemniej w odniesieniu do niektórych profesji zdają się być wyjątkowo ważne, by nie rzec wręcz najważniejsze, z racji postrzegania ich przez pryzmat szczególnego zobowiązania zarówno z perspektywy indywidualnej, jak i zbiorowości społecznych. Do tychże profesji bez wątpienia zalicza się zawód pilota wojskowego, kojarzony z misją społeczną, eksponujący działania zgodne z powinnością, oraz z powołaniem, tudzież z poczuciem etosu. Do sprostania takim wymogom przede wszystkim nieodzowna jest zarówno sprawność fizyczna, jak i silny charakter, siła woli i hart ducha. Zatem zaznacza w tej profesji swoją obecność ścisły związek obowiązków zawodowych (profesjonalizm) i powinności moralnych (etyczność). Na tej podstawie wyłania się w moim przekonaniu heroiczny wymiar zawodu pilota wojskowego, słusznie określany przez Doktorantkę jako zawód trudny i niebezpieczny. Heroizm to zdolność do dokonywania wielkich czynów, do przewycięzania nadzwyczajnych trudności oraz zagrożeń, do stawiania czoła nieoczekiwanym i często dramatycznym a także tragicznym okolicznościom przez osoby wyróżniające się wyjątkową świadomością swojej misji życiowej. Często heroizm bywa utożsamiany z męstwem z tej racji, że odnosi się do pokonywania przeszkód nie tylko zewnętrznych, ale także wewnętrznych, np. własnego strachu, czy cierpienia, tudzież pojawiających się rozmaitych wątpliwości itp. W istocie swej heroizm wymaga nie tylko nadzwyczajnej sprawności fizycznej, lecz przede wszystkim siły woli i charakteru, hartu ducha, wierności powinnościom i zasadom moralnym, nie wykluczając gotowości poświęcenia tego, co najważniejsze w obronie szczególnie cenionych wartości własnych oraz innych osób w *uniwersum* antroposferycznym. Interesuje mnie w związku z tym, czy Doktorantka w toku badań również dostrzegła ów heroiczny wymiar pracy pilota wojskowego.

Podsumowując całość recenzji stwierdzam, że dysertację napisaną przez Doktorantkę z pasją konsekwentnie eksplorującą konstytutywne elementy świata wartości życiowych i wartości zawodowych badanych pilotów wojskowych w aspekcie poczucia ich odpowiedzialności zawodowej oceniam bardzo wysoko i rekomenduję do opublikowania w postaci monografii. Praca wnosi cenny wkład w rozwój wskazanych subdyscyplin pedagogicznych. Autorka wykazała się wiedzą teoretyczną oraz dojrzałością badawczą.

W konkluzji wyrażam przekonanie, że napisana pod kierunkiem Profesora dr hab. Ryszarda Bery i przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Elżbiety Kalbarczyk spełnia warunki określone w art. 13. 1. Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2017. 1789 z późn. zm.). Zatem wnioskuję do Wysokiej Rady Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie o dopuszczenie Kandydatki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Urszula Ostrowska